

УДК 811. 111–627.28.930:187.875.7
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2025-1-5>

ОСНОВОПОЛОЖНІ ЗАСАДИ ТЕОРІЇ КОМУНІКАЦІЇ В КОНТЕКСТІ АКСІОЛОГІЧНИХ ФЕНОМЕНІВ

Приходько Г. І.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prihodko.55@gmail.com*

Ключові слова: комунікація,
висловлювання, оцінка,
мовленнєві акти, інтенція.

Мовна комунікація, тобто спілкування між людьми в суспільстві, відбувається не шляхом поєднання окремих ізольованих, одиниць, а у формі цілісних висловлювань, починаючи реченням і закінчуючи текстом. Мовленнєва діяльність людини є органічною, невід'ємною частиною її загальної діяльності. Тому мовленнєві процеси мають вивчатися не ізольовано, а з урахуванням умов та ситуації перебігу мовлення. З'ясування мотивів робить внесок у розуміння конкретних інтенцій суб'єкта діяльності. Людина завжди повинна знати, що вона робить і навіщо. Механізми мовлення, властиві людині й використовувані нею, проводяться в дію самим мовцем. У теорії мовленнєвої діяльності процес творення й сприймання мовлення здійснюється з метою організації налагодження спілкування комунікантів. Предметом мовленнєвої діяльності є думка, яку розглядають як форму відображення дійсності. Мовленнєві дії й операції піддаються суворому соціальному контролю. Мовлення як вид людської діяльності постійно орієнтовано на виконання певного комунікативного завдання. Усяке мовленнєве спілкування, мовленнєва взаємодія протікає у формі обміну висловлюваннями, де мовець завжди враховує присутність співрозмовника і його оцінювальне сприйняття. Висловлювання, що актуалізує потенціал оцінки, розуміється як семантико-прагматичний тип, який не лише передає певний стан речей, але й виражає думку, почуття, ставлення мовця (суб'єкта) до зовнішнього світу, отже, дає можливість показати засоби зв'язку висловлювання із ситуацією та засоби опису останньої. Непрямі мовленнєві акти ґрунтуються на одному й тому механізмі непрямого вираження інтенції мовця, вони засновані на правилі імплікації: експліцитно маніфестується один зміст, а імпліцитно передається інший. Остаточне сприйняття висловлювання як цілком визначеного мовленнєвого акту в більшості випадків повинно спиратися на аналіз самого висловлювання, що репрезентує оцінний потенціал.

FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF THE THEORY OF COMMUNICATION IN THE CONTEXT OF AXIOLOGY PHENOMENA

Prihodko G. I.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of English Philology
and Lingoudidactics
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prihodko.55@gmail.com*

Key words: *communication, utterance, evaluation, speech acts, intention.*

Language communication, that is, communication between people in society, does not occur by combining separate isolated units, but in the form of integral statements, starting with a sentence and ending with a text. A person's speech activity is an organic, integral part of his or her general activity. Therefore, speech processes should be studied not in isolation, but taking into account the conditions and situation of the course of speech. Clarification of motives contributes to the understanding of the specific intentions of the subject of activity. A person should always know what he or she is doing and why. The mechanisms of speech inherent in a person and used by him or her are put into action by the speaker himself or herself. In the theory of speech activity, the process of creating and perceiving speech is carried out with the aim of organizing the establishment of communication between communicants. The subject of speech activity is a thought which is considered as a form of reflection of reality. Speech actions and operations are subject to strict social control. Speech as a type of human activity is constantly oriented towards the fulfilment of a certain communicative task. Any speech communication and speech interaction take place in the form of an exchange of statements, where the speaker always takes into account the presence of the interlocutor and his evaluative perception. An utterance that actualizes the potential of evaluation is understood as a semantic-pragmatic type that not only conveys a certain state of affairs, but also expresses the opinion, feelings, attitude of the speaker (subject) to the outside world, therefore, making it possible to show the means of connecting the utterance with the situation and the means of describing the latter. Indirect speech acts are based on the same mechanism of indirect expression of the speaker's intention. Indirect speech acts are based on the rule of implication: one meaning is explicitly manifested, and another is implicitly conveyed. The final perception of an utterance as a fully defined speech act in most cases must be based on the analysis of the utterance itself, which represents the evaluative potential.

Постановка проблеми. У сучасній лінгвістиці загальновизначеним є той факт, що мовна комунікація, тобто спілкування між людьми в суспільстві, відбувається не шляхом поєднання окремих ізольованих, одиниць, а у формі цілісних висловлювань, починаючи реченням і закінчуючи текстом [Яремко, 2004, с. 7–17; Marcel, 2020]. З огляду на це, стає цілком зрозуміло, чому в мовознавстві все більше уваги приділяється проблемам мовленнєвої діяльності, предметом якої є аналіз саме тих чинників комунікації, що спричиняють соціальну взаємодію людей загалом і спілкування як одну з її сторін зокрема.

Мовленнєва діяльність – одна з найважливіших умов самого життя людини. Мовлення – це використання мови, її функціонування. Інтерес лінгвістів до того, що ми робимо зі словами – це інтерес до нашої здатності розуміти мовлення й використовувати мову для вираження нашого ставлення до світу, носіїв мови, до нашої спроможності виразити себе за допомогою мови й справити вплив на інших. Мовленнєва діяльність людини є органічною, невід’ємною частиною її загальної діяльності. Тому мовленнєві процеси мають вивчатися не ізольовано, а з урахуванням умов та ситуації перебігу мовлення. У зв’язку з цим теорія мовленнєвої діяльності повинна входити в загальну теорію людської діяльності, а не бути її додатком.

Об’єктом розвідки виступають головні положення теорії комунікації. **Предметом** є специфіка реалізації її складників в аксіологічному вимірі. **Мета** запропонованої статті полягає у визначенні особливостей функціонування комунікативних компонентів у процесі актуалізації оцінки.

Традиція дослідження мовленнєвої активності людини в контексті діяльності знайшла своє теоретичне осмислення, зокрема, в працях Ф.С. Бацевича, Т.А. ван Дейка, які розуміли її передусім як мовленнєву-мисленнєву [Бацевич, 2009; Dijk, 1981]. Пізніше таке бачення феномену вербальної діяльності закріпилось як головний постулат когнітивного напрямку в лінгвістиці [Селіванова, 2006]. Таке бачення мовленнєвої діяльності необхідно сполучене з феноменом мотивації як першоджерелом поведінки особистості.

У сучасному мовознавстві феномен мотиву розглядається в контексті психологічних концепцій і формулюється відповідно як те, що спонукає людину до здійснення дій та вчинків і спрямовує її мовленнєву діяльність. З’ясування мотивів робить внесок у розуміння конкретних інтенцій суб’єкта діяльності. Людина завжди повинна знати, що вона робить і навіщо. Те, що та чи інша особа має на увазі, коли вона щось робить, і є метою діяльності. Будь-яка діяльність пов’язана з певною метою, а отже, ознака цілеспрямованості визначає

й мовленнєву діяльність як таку, що здійснюється задля досягнення певних цілей.

Виклад основного матеріалу. Функція мовних засобів, за допомогою яких мовець виражає мету, не обов’язково прив’язана до цієї мети. І все ж мовні засоби та немовна мета не можуть бути повністю незалежними одне від одного: вони перебувають між собою в діалектичних відношеннях змісту і форми. Інтенції утворюють сенс мовленнєвої дії, бо учасники спілкування виводять їх саме на підставі тих засобів, які вибирає мовець для оголошення своїх намірів.

Мовленнєві інтенції будуть тільки тоді успішно реалізованими, коли вони здійснюються за допомогою таких мовних засобів, які є оптимальними для задоволення взаємних очікувань комунікантів. Наміри мовця найкраще передаються конвенціоналізованими засобами. Інтенція та конвенція є чинниками, що взаємно доповнюють одна одну. Комплементарні відношення між ними відповідають як функційному характеру висловлювання, так і ролі мотивів під час їх здійснення. Мовлення цілком природно пронизує життя людини й існує як невід’ємна частина його численних виявів; як діяльність вона нерідко підпорядкована діяльності вищого порядку і може розглядатися стосовно останньої як виконавча. Крім цілеспрямованості, мовленнєва діяльність характеризується ще кількома специфічними ознаками. Їй притаманні контекстуалізованість, зв’язок із мисленням, інтерсуб’єктивність, впливовість, причетність до іншої форми діяльності, структурованість. Усі ці властивості мовлення як специфічної форми діяльності роблять її відмінною як від мови, так і від мовного матеріалу.

1. У ході аналізу мовленнєвої діяльності як такої, що походить від людини й здійснюється для неї, не можна обійтися без урахування людського чинника. Механізми мовлення, властиві людині й використовувані нею, проводяться в дію самим мовцем. Як слушно зауважують науковці, виступаючи як вдосконалені тисячоліттями вживання мови в її найрізноманітніших функціях, відображаючи практику вживання мови мільярдами мовців, механізми мовлення все ще є діями й операціями, що приводяться в рух волею й розумом комунікантів, а тому залежать від їхніх індивідуальних здібностей [Шабат-Савка, 2013, с. 104–144].

За справедливим твердженням деяких учених, онтологічна природа мовленнєвого спілкування має подвійний характер, зумовлений тим, що спілкування детерміновано чинниками двох видів – внутрішніми (психофізіологічними) й зовнішніми (соціальними) [Tomasello, 1995, р. 140–145]. А з огляду на те, що психічна природа оцінювання визначається вченими як природженість оцінного

смыслу, який фіксує виділення в психічній сфері особи позитивних та негативних емоцій, стає зрозумілим, чому питання теорії мовленнєвої діяльності завжди цікавили й досі цікавлять вітчизняних і зарубіжних дослідників мови, причому насамперед психолінгвістів. У вітчизняній і зарубіжній психолінгвістиці в останні десятиріччя з'явилися праці, у яких простежується більш адекватне вивчення мовлення, а саме: досліджується становлення мовних здібностей носіїв тієї чи іншої мови, оскільки сьогодні вже ні в кого не викликає сумнівів, що соціальна історія особистості, цілі й мотиви її діяльності зумовлюють характеристики її мовлення (як процесу, так і результату). Наполягання на вивченні мови в процесі її функціонування, тобто як феномену комунікації, оскільки тільки таке дослідження дозволить проаналізувати зміни, викликані зміною оцінної установки, а також взаємовпливи, що передбачають стосунки між мовцем і слухачем, простежується як важливий постулат майже в усіх психолінгвістичних концепціях; наголошується, що в аналізі мовленнєвої діяльності потрібно виходити з того, що основним компонентом останньої є паралінгвістичний компонент, який забезпечує мотиваційний момент, момент інтенції, антиципацію змісту, зміну семантичного плану й плану виразу, оцінювання ситуативних умов спілкування, особистісних рис партнера, – осмислення всього, що робиться власне в тексті і поза ним, а також використовувати методологічні схеми аналізу комунікації, напрацьовані в теорії інформації.

У теорії мовленнєвої діяльності процес творення й сприймання мовлення здійснюється з метою організації налагодження спілкування комунікантів. Предметом мовленнєвої діяльності є думка, яку розглядають як форму відображення дійсності. Предмет як елемент психологічного змісту мовленнєвої діяльності визначає специфіку й умови її перебігу. Мовленнєва діяльність людини полягає не тільки в здійсненні зарисовок певних картин світу, але й у маркуванні свого знання за епістемічною шкалою «знаю – гадаю – не знаю». У ракурсі когнітивної лінгвістики квалікативні явища постають не тільки як матриця трансферу пропозитивної інформації, але й як епістемічно-модальний каркас, у якому містяться оцінно-верифікаційні сигнали щодо евідентної якості цієї інформації (достовірність/недостовірність, істинність/хибність, розуміння/нерозуміння, віра, усвідомлення тощо). Імплицитні та експліцитні імпульси епістемічно-модального порядку іманентно притаманні оцінці, вони є її постійними раціональними супутниками.

Мовленнєві дії та операції піддаються суворому соціальному контролю. Мовлення як вид людської діяльності постійно орієнтовано на вико-

нання певного комунікативного завдання. Усяке мовленнєве спілкування, мовленнєва взаємодія протікає у формі обміну висловлюваннями, де мовець завжди враховує присутність співрозмовника і його оцінювальне сприйняття. Мовлення обслуговує спілкування щонайменше двох комунікантів, тобто мовлення перебуває під постійним контролем і, відповідно, воно постійно підлягає впливові етичних правил, мабуть, найбільш жорстких та усталених з-поміж соціальних обмежень. Засвоєння мови – це не лише знаходження засобу для кодування елементів концептуальної системи, але й набуття засобу соціальної комунікації. Процес говоріння як один із видів комунікативної діяльності людини полягає у використанні членами певного мовного колективу мовних засобів з метою спілкування.

2. Що стосується визначення основних одиниць спілкування, то в лінгвістиці нині немає чіткої позиції з цього приводу. Існує декілька поглядів щодо цієї проблеми. Одні вчені, вважаючи неправомірним розокремлення мови й мовлення, взагалі вилучають розгляд цього питання з планів дослідження, інші намагаються розв'язати цю проблему шляхом установлення лінгвістичної одиниці, яка однією стороною звернена до мови, а іншою – до мовлення. Нерідко всі одиниці спілкування називають комунікативними одиницями, але тоді під них підпадають не лише висловлювання й мовленнєвий акт, але й слово, речення, абзац і текст, хоча перше функційно не належить до таких. І все ж переважає позиція, згідно з якою можна і треба говорити про одиниці спілкування як специфічні явища, оскільки мовлення – це особлива сфера функціонування мови [Canale, Swain, 1980, р. 21–27]. Прихильники цього погляду визнають, що проблема одиниць спілкування в лінгвістиці існує, проте й вони часто розходяться в розумінні природи і властивостей цих одиниць. До останніх вони відносять словосполучення, речення, висловлювання, текст. На думку багатьох учених, основною одиницею спілкування можна вважати мовленнєвий акт [Карабан, 1992, с. 64–69]. За визначенням інших, це висловлювання – цілеспрямований мовленнєвий акт [Dijk, 1981, р. 31].

Термін висловлювання у спеціальній літературі давно вже став загальноновизнаним. Відмінною й найбільш суттєвою ознакою його вважається комунікативність. Ця функція, на нашу думку, забезпечується у висловлюванні комплексом семи експліцитно чи імплицитно виражених у мовленні компонентів:

1. Соціально-психологічна характеристика комунікантів включає: а) соціально-психологічний статус співрозмовників – рівний чи нерівний; б) активну чи пасивну роль учасників бесіди:

один – автор, другий – реципієнт повідомлення, один – ініціатор, інший – ініційований, один – суб’єкт впливу, інший – об’єкт, один – відправник інформації, другий – отримувач; в) соціально-психологічний тип і відповідні психологічні, культурні та етичні пріоритети в спілкуванні комунікантів: конфліктний – нейтральний (спокійний), агресивний – нейтральний – принизливий тип мовленнєвої поведінки адресанта стосовно адресата, ввічливість – брутальність, з повагою до етикету – невизнання його норм, установка комунікантів на неофіційний стиль спілкування, установка адресанта на щирі чи нещирі, відверті чи приховані, правдиві чи удавані мовленнєві поведінки, установка на вираження емоцій чи на їх стримування, заданість чи свободу комунікативних ролей.

2. Комунікативні наміри активного комуніканта й відповідні їм мовленнєві жанри висловлювання: прохання, повідомлення, порада, побажання, погроза, запитання, запрошення тощо.

3. Категорії інтерпретації, структурування (організації) ментального, вольового та (чи) емоційного змісту: умовно-сигнальний чи поняттєво-номінативний образ позначуваної ситуації, логіко-синтаксичний тип речення, елементарність – неелементарність, прямий – переносний зміст висловлювання, співвідношення експліцитних та імпліцитних значень, наявність – відсутність емоційно-експресивних конотацій, ранжирування предметних мінливостей позначуваної ситуації, актуальне членування як категорія, за допомогою якої диференціюється інформативна цінність тих чи інших компонентів висловлювання з орієнтацією на обізнаність і комунікативні запити адресата (наскільки вони очевидні для адресанта).

4. Категорії актуалізації, локації, референції, які разом співвідносять зміст мовлення з дійсністю: мовцем, з наявною чи гіпотетичною реальністю, моментом висловлювання, просторово-часовими параметрами, чи координатами мовленнєвого акту, джерелом інформації. До зазначених категорій слід, очевидно, додати всі види модальності, синтаксичний час (темпоральність), персуазивність, стверджувальність – заперечність, відомість – невідомість, визначеність – невизначеність – узагальненість предметних компонентів позначуваної події (ставлення, ситуації), персональність, що передбачає, зокрема, розрізнення «про Я» – та «не про Я» висловлювань, локалізованість – нелокалізованість позначуваної ситуації в часі й просторі (розрізнення повідомлень про те, що відбувається тут і зараз, та повідомлень про події в просторі й часі, що виходять за параметри висловлювання); авторизація повідомлюваного – референція до мовця як джерела інформації або

відсутність такої референції (можлива вказівка на інші джерела).

5. Категорії дискурсу та тексту, спільне значення яких полягає у вираженні змістових зв’язків окремого висловлювання з перед- чи після-контекстом і, таким чином, уведенні його в складну єдність – текст, якщо останній не зводиться до одного висловлювання: зв’язність, послідовність; внутрішньотекстовий дейксис, жанр висловлювання тощо.

6. Характеристики висловлювання як процесу взаємного спілкування комунікантів: а) контакт (початок, розвиток, призупинення, припинення, інтенсифікація чи послаблення контакту); б) адресованість висловлювання: вибір і позначення чи імплікація адресата мовлення з диференціацією означеного/неозначеного, відомого/невідомого, одиничного/збірного, прямого/непрямого, реального/умовного адресата, що збігається чи не збігається із самим адресантом.

7. Метамовленнєвий контроль: оцінювання, корекція, коментування висловлювання за змістом, формою, установками, комунікативною тактикою, ефектом впливу на адресата; авторедагування, вибачення за помилки, стиль, почерк, уточнення, додатки, мотивування чи виправдання вибраного способу й засобів вираження комунікативних намірів; коментар до логіки, цілі й очікуваному чи неочікуваному перлокутивному ефекту.

Усі зазначені комунікативні категорії висловлювання межривнєві, тобто не власне граматичні, хоча, звісно, граматики причетна до кожної з них. Неважко помітити, що за умови вилучення цих категорій у змісті висловлювання мало що й лишиться. Іншими словами, комунікативність – це універсально всеорганізуюча специфічна якість змісту висловлювання.

Комунікант є головним складником будь-якого дискурсу, особистістю із притаманною їй структурою свідомості. Особистість мовця – це не абстрактний, середній еталонний носій мови, а конкретна індивідуальність, занурена в дискурс, та, що формує мету, план мовленнєвих дій, поведінки в дискурсі, контролює та коригує його. Між комунікантом і типом комунікації спостерігається взаємний зв’язок: дискурсивні можливості (у т.ч. когнітивний стиль) особистості прогнозують тип організації, породження, сприйняття та інтерпретацію дискурсу. Особистість мовця, з одного боку, статична й усталена, але, з іншого боку, вона динамізується, коректується інтенціями, інтерпретантой співрозмовника, типом його реагування й самим способом ведення комунікації.

Висловлювання, що актуалізує потенціал оцінки, розуміється як семантико-прагматичний тип, який не лише передає певний стан речей, але й виражає думку, почуття, ставлення мовця

(суб'єкта) до зовнішнього світу, отже, дає можливість показати засоби зв'язку висловлювання із ситуацією та засоби опису останньої.

Протягом тривалого періоду дослідження індексальних елементів мови вважалося основним, якщо не єдиним завданням прагматики. Натепер усе частіше до них стали додавати вивчення загальних принципів інтерпретації мовленнєвих актів, які розглядаються як підклас комунікативних (не обов'язково вербальних) актів, зокрема проблеми інтерпретації наміру мовця, що виявляється за буквальним значенням мовних виразів.

Теорія мовленнєвих актів, пов'язана з іменами таких філософів повсякденної мови, як Дж. Остін, Дж. Серль, Г. Грайс та інші, є нині найбільш популярним предметом обговорення в прагматичному контексті [Austin, 1994; Grice, 1975; Searle, 1976]. Вона була сприйнята лінгвістикою з того напрямку філософії, що, залишивши абстраговані спекуляції, зосередився на життєвих спостереженнях над повсякденною мовою. Появу теорії мовленнєвих актів пов'язують із зародженням ідеї висловлювання-вчинку (перформатива), що зв'язує мовлення із соціальною активністю людей. Мовлення розглядається як різновид людської діяльності, а саме як форма поведінки, що регулюється певними правилами. Саме теорія мовленнєвих актів виділила окремі нормативні аспекти, які детермінують вибір мовних засобів і пояснюють умови їх застосування. Ці правила є запорукою того, що за наявності відповідних умов висловлювання може дорівнювати здійсненню певної дії. Теорія мовленнєвих актів виходить із того, що основною одиницею комунікації є не речення чи ще якийсь вислів, а виконання певного виду дії, такої, наприклад, як питання, ствердження, прохання, наказ, висловлення подяки, вибачення, поздоровлення тощо. Усе це – мовленнєві акти.

Першим із філософів, хто звернув увагу на те, що віддавати розпорядження, заохочувати, вітати, наказувати, дякувати, вносити пропозиції тощо – це функції слів, був Л. Вітгенштейн [Wittgenstein, 1958]. Дещо пізніше Дж. Остін обґрунтував теорію мовленнєвих актів на підставі принципу діяльності. Він вважав, що вимова висловлювання може являти собою не тільки повідомлення інформації, а й здійснення багатьох інших дій.

У типовому випадку мовець виконує одну чи одночасно кілька дій в одному реченні чи їх низці. Проте сама по собі дія, сам мовленнєвий акт не варто змішувати з реченням чи мовними виразами, що вимовляються під час здійснення цього акту. У своєму розумінні мовленнєвого акту ми будемо дотримуватися традиційної позиції, згідно з якою центральними компонентами його прагматичної структури визнаються локутивний, іллоку-

тивний та перлокутивний чинники. Якщо локуція є лінгвістично структурованою оболонкою мовленнєвого акту, формою вираження змісту висловлювання, то іллокуція й перлокуція мають відношення до лінгвістично не структурованих чинників. Іллокуція завжди виступає як внутрішня мета мовленнєвого акту, яка характеризується наявністю іллокутивної сили та є втіленням пропозиціонального змісту висловлювання, тобто вказуючи на те, у якому сенсі цей зміст використовується та який саме тип дії розуміється у висловлюванні. Загалом вважається, що іллокуція задає модус комунікації і є в такий спосіб мовленнєвою дією, за допомогою якої мовець переслідує певні цілі, які іноді називають первинним прагматичним значенням висловлювання.

Перлокутивний аспект мовленнєвого акту – це зовнішня мета висловлювання, його спрямованість на вплив, на посткомунікативний ефект, тобто він може характеризуватись в епістемічних вимірах, оскільки спричиняє прямі або побічні зміни у свідомості адресата та оцінюється на основі тих наслідків, які він викликає. Отже, перлокуція є різновидом соціально-психологічного впливу, безпосередніми об'єктами якого виступають почуття, емоції, мислення та свідомість адресата. Загальновідомо, що різні типи мовленнєвих актів називають іллокутивними, протиставляючи їх актам іншого типу – перлокутивним та пропозиційним. Перлокутивний акт – це такий вплив, яке певне висловлювання справляє на адресата. Причому це не сам факт розуміння адресатом смислу висловлювання, а ті зміни в стані чи поведінці адресата, що є наслідком цього розуміння.

Якесь твердження, вимога, питання чи погроза можуть змінити запас знань адресата (якщо він повірить в істинність повідомлюваного й візьме до відома отримане повідомлення), можуть викликати роздратування, розважити його, налякати, переконати його в неправоті, спричинитися до здійснення якогось вчинку чи, навпаки, утриматися від заздалегідь намічених дій. Досягнення всіх цих результатів (вони не обов'язково входять у наміри мовця) і є прикладами перлокутивних актів.

Різноманітні іллокутивні акти часто мають на меті досягнення певного перлокутивного ефекту (наприклад, повідомлення про щось чи ствердження певного факту мають на увазі переконати співбесідника в чомусь, це особливо справедливо щодо питання, прохання чи наказу, спрямованих на відповідну вербальну реакцію адресата чи реагування поведінкою). Це твердження дає підставу окремим ученим робити висновок про те, що будь-який іллокутивний акт має суміжний з ним перлокутивний акт і перлокутивний ефект. Проте в теорії мовленнєвих актів є застереження, що іллокутивний акт, що фактично є мовленнєвим

актом, слід відрізняти від перлокутивного, який може або не може досягатися за допомогою мовних засобів. Ми, услід за Дж. Серлем, вважаємо, що іллокутивний акт не може бути зведеним до перлокутивного акту. З-поміж іллокутивних актів розрізняють допоміжні пропозиційні акти – вказівка на об'єкт (референція до якогось об'єкту) та вираження певної пропозиції. Це розрізнення іллокутивного та пропозиційного актів ґрунтується на тому, що одна й та ж референція та вираження однієї й тієї ж пропозиції може мати місце в різних іллокутивних актах.

Вчення про мовленнєві акти розрізняє також прямі й непрямі акти. Проблема непрямих мовленнєвих актів полягає в з'ясуванні того, як мовець може за допомогою певного висловлювання виражати не лише те, що останнє безпосередньо означає, а й дещо більше. Чимало з непрямих мовленнєвих актів близькі до їх конвенціоналізації. Проте в багатьох із них ми маємо справу не з конвенціями мови, а скоріше з конвенціями вжитку, що стосуються комунікативного, а не власне мовного досвіду. Непрямі мовленнєві акти ґрунтуються на одному й тому механізмі непрямого вираження інтенції мовця. Удаючись із якої-небудь причини до непрямого засобу виразу своєї мети, адресант розраховує не тільки на мовні знання співрозмовника, але й на його екстралінгвістичну компетенцію: обізнаність у принципах спілкування, умов успішності мовленнєвого акту, енциклопедичні знання. Механізм породження непрямого висловлювання полягає в транспозиції, тобто в заміні однієї комунікативної цілі іншою в межах акту спілкування. Непрямі мовленнєві акти – це спосіб розв'язання прагматичних завдань спілкування: семантичні приращення в них прагматично релевантні для співрозмовників. Мовці вибирають оптимальну стратегію мовленнєвого спілкування з урахуванням людського чинника, особливостей сприймання співрозмовниками тих чи інших повідомлень, їх реакції на ті чи інші спонування тощо. Може існувати безліч причин, з яких пряме експліцитне вираження думки, волі, бажання виявляється небажаним чи неефективним, і завдання спілкування можуть краще досягатися, якщо вдається до непрямої мовленнєвої дії, перевівши прагматичне навантаження висловлювання до невиражених імплікацій, з тим щоб слухач самостійно дійшов думки про них. Отже, непрямі мовленнєві акти засновані на правилі імплікації: експліцитно маніфестується один зміст, а імпліцитно передається інший.

Цікавий хід розвитку вчення про мовленнєві акти дістало в працях Г. Грайса та Дж. Ліча, які виробили механізм мовленнєвого імплікування. Г. Грайс [Grice, 1975] вважає, що вся інформація, яка міститься в мовленнєвому акті, може бути

поділена на дві частини. Те, що справді говориться, відноситься до логічного змісту висловлювання, тобто становить той мінімум, що необхідний для специфікації умов істинності. Решту інформації, яку слухач отримує з конкретного висловлювання, можна віднести до імплікатур.

3. Самі імплікатури [Naugh, 2014] бувають двох видів: конвенційні та неконвенційні, зокрема, імплікатури спілкування або імплікатури дискурсу. Конвенційні імплікатури включають всі ті не зв'язані з умовами істинності аспекти інформації, які передаються висловлюванням лише завдяки значенню наявних у ньому слів та форм. Конвенційні імплікатури тісно зв'язані з тим, що говориться в реченні. Імплікатури спілкування, навпаки, пов'язані з лінгвальним змістом висловлювання, але не прямо. Вони виводяться зі змісту речення, але завдячують своїм існуванням тому фактові, що учасники мовленнєвого акту поєднані спільною ціллю комунікативного співробітництва. Зі спільного принципу співробітництва чи кооперації випливають більш часткові правила мовленнєвого спілкування, які Г. Грайс назвав комунікативними постулатами, або максимами спілкування: 1) постулат кількості; 2) постулат якості; 3) постулат релевантності; 4) постулат манери говоріння [Grice, 1975]. Вони дозволяють мовцю реалізувати свій комунікативний намір, не вдаючись до вербального вираження того, що може бути встановлене слухачем з їх допомогою з прямого змісту висловлювання. Максими спілкування покликані пояснити, яким чином значення мовця (тобто те, що він має на увазі) може включати дещо більше, аніж буквальне значення речення (як у випадках з непрямыми мовленнєвими актами), як воно може відхилятися від буквального значення (як у випадку метафори) чи навіть набувати протилежного значення (як в іронії).

4. Іншим, не менш важливим принципом, сформульованим Дж. Лічем, є ввічливість. Цей принцип вимагає задоволення таких максим: 1) максими такту; 2) максими великодушності; 3) максими схвалення; 4) максими скромності; 5) максими згоди; 6) максими симпатії [Leech, 2014]. Не важко здогадатися, що сформульовані максими поширюються не лише на мовленнєве спілкування, але й на інші види міжособистісних відносин. Максими ввічливості легко вступають у конфлікт.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Оскільки оцінювання може торкатися не тільки параметрів добре/погано, правда/неправда, але й доречності/недоречності висловлювання, тобто принципів співробітництва й ввічливості, постулати Г. Грайса та максими Дж. Ліча відіграють важливу роль у реалізації потенціалу оцінки. Тут же хотілося би відзначити, що оцінка у висловлюванні, як прямому, так

і непрямому, на думку багатьох лінгвістів, буде мати місце внаслідок порушення принципу кооперації й реалізації чотирьох із максим принципу ввічливості, а саме: схвалення, скромності, згоди та симпатії.

Отже, оскільки висловлювання є змістом мовленнєвого акту, а прагматичний тип останнього

визначається цілком мовленнєвого акту, то остаточне сприйняття висловлювання як цілком визначеного мовленнєвого акту в більшості випадків повинно спиратися на аналіз самого висловлювання, що репрезентує оцінний потенціал. Перспективним є дослідження функціонування мовленнєвих актів у різних типах медіа.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2009. 376 с.
2. Карабан В.І. Прагмалогіка у мовознавстві. Синтаксис, семантика і прагматика мовних одиниць. Київ : НМКВО, 1992. С. 64–69.
3. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
4. Шабат-Савка С. Категорія комунікативної інтенції: типологічні вияви та синтаксична реалізація в сучасній українській мові. *Українська мова*. 2013. № 1. С. 104–144.
5. Яремко Р. Проблема літературної комунікації та спроби її міждисциплінарного вивчення. *Слово і час*. 2004. № 4. С. 7–17.
6. Austin J. How to Do Things with Words. Stuttgart : Philipp Reclam, 1994. 218 p.
7. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*. 1980. № 1 (1). P. 1–47.
8. Dijk T.A. van. Studies in the Pragmatics of Discourse. The Hague / Berlin : Mouton, 1981. 331 p.
9. Grice H.R. Logic and Conversation. *Syntax and Semantics*. New York : Acad. Press, 1975. Vol. 3 (Speech Acts). P. 41–58.
10. Haugh M. Im/politeness Implicatures. Berlin : Mouton de Gruyter, 2014. 369 p.
11. Leech G. The Pragmatics of Politeness. Oxford : Oxford University Press, 2014. 343 p.
12. Marcel D. Language, Society, and New Media. Sociolinguistics Today. New York : Routledge, 2020. 284 p.
13. Searle J.R. Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1976. 203 p.
14. Tomasello M. Language is not an Instinct. *Cognitive Development*. 1995. Vol. 10. P. 131–156.
15. Wittgenstein L. Philosophical Investigation. N.Y. : Macmillan, 1958. 250 p.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. (2009). Osnovy komunikativnoyi lnhvistyky [Fundamentals of Communicative Linguistics]. Kyiv: Akademiya, 376 s.
2. Karaban V. I. (1992). Prahmalohika u movoznavstvi. Syntaksys, semantyka i prahmatyka movnykh odynyts' [Pragmatics in Linguistics. Syntax, Semantics and Pragmatics of Language Units]. Kyiv: NMKVO, S. 64–69.
3. Selivanova O. O. (2006). Suchasna lnhvistyka: terminolohichna entsyklopediya [Modern Linguistics: Terminological Encyclopedia]. Poltava: Dovkillya-K, 716 s.
4. Shabat-Savka S. (2013). Katehoriya komunikativnoyi intentsiyi: typolohichni vyavy ta syntaktychna realizatsiya v suchasniy ukrayins'ki movi [The category of communicative intention: typological manifestations and syntactic implementation in the modern Ukrainian language]. *Ukrayins'ka mova*. № 1. S. 104–144.
5. Yaremko R. (2004). Problema literaturnoyi komunikatsiyi ta sproby yiyi mizhdystsyplinarnoho vyvchennya [The problem of literary communication and attempts at its interdisciplinary study]. *Slovo i chas*. № 4. S. 7–17.
6. Austin J. (1994). How to Do Things with Words. Stuttgart: Philipp Reclam, 218 p.
7. Canale M., Swain M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*. № 1 (1). P. 1–47.
8. Dijk T. A. van. (1981). Studies in the Pragmatics of Discourse. The Hague / Berlin: Mouton, 331 p.
9. Grice H. R. (1975). Logic and Conversation. *Syntax and Semantics*. Vol. 3 (Speech Acts). New York: Acad. Press, P. 41–58.
10. Haugh M. (2014). Im/politeness Implicatures. Berlin: Mouton de Gruyter, 369 p.
11. Leech G. (2014). The Pragmatics of Politeness. Oxford: Oxford University Press, 343 p.
12. Marcel D. (2020). Language, Society, and New Media. Sociolinguistics Today. New York: Routledge, 284 p.
13. Searle J. R. (1976). Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 203 p.
14. Tomasello M. (1995). Language is not an Instinct. *Cognitive Development*. Vol. 10. P. 131–156.
15. Wittgenstein L. (1958). Philosophical Investigation. N.Y.: Macmillan, 250 p.